

Шекспір українською мовою.

В Галичині, заходами Львівського Товариства „Руська Бесіда“, було зосновано 1864 року першу українську постійну трупу, і там раніш, ніж на Україні Наддніпрянській, почали дбати про те, щоб національний репертуар збільшився перекладами з таких європейських класиків, як Мольєр та Шекспір¹⁾.

Але галицькі діалектичні особливості були остільки значні, що Ів. Озаркевич вважав за потрібне переробляти для львівського театру п'єси Котляревського й Квітки. Не дивно, що й мова перших галицьких перекладів була для наших наддніпрянських українців теж чужою й неприємною. Павло Свій в галицькій „Ниві“ 1865 року надрукував дуже важкий, до слова зроблений переклад першого акту „Гамлета“:

Встріхнувся як переступник на голос апелю
Страшенно. Чував я, що півень, той
Трубач ранок ознаямующий, своїм
Чутним, страшним голосом пробуждає
Бога дня, і на цей знак кожний дух,
Чи він на землі блукаєть ся, в воді,
Вогні чи повітру—вертаєтьсь звідки
Вийшов; а що це правда, переконаю
Тому то, що ми тут самі бачили.

(Акт I, сцена I, слова Горація).

Як з'ясовує Ів. Франко, Павло Свій — це псевдонім Павліна Свендицького, талановитого польського поета, що писав і українською мовою, бо родом був з України. Переклад „Гамлета“ він почав був прозою, а потім зложив його у вірш, не поетичний, але зближений до оригіналу. Деякі мовні сліди і польська ритміка показують, що він перекладав не з англійського, а з польського оригіналу. Переклад, видно, не подобався і на першому акті публікування його увірвалося²⁾.

О. Федькович, що в 1872—4 роках був у Львові редактором „Просвіти“, зобов'язався контрактом з „Руською Бесідою“ за 250 гульдєнів річної платні постачати 12 аркушів друкованих драматичних творів, оригінальних чи перекладних. Зараз по приїзді до Львова він почав займатися Шекспіром. В „Правді“ за 1872 рік було надруковано його переробку Шекспірової комедії „Приборкання норовистої“ (The Taming of the Shrew) під назвою „Як козам роги виправляють“.

Ів. Франко дає дуже сувору оцінку цієї роботи: „Федькович викроїв із Шекспірової комедії одноактову фарсу, написав її прозою

¹⁾ Ол. Кисіль. Український театр. 1925 р. Стор. 72—80.

²⁾ Передмова Ів. Франка до „Гамлета“ в перекладі П. Куліша, у Львові, 1899, стор. XVIII—XIX.

і переніс події у свої улюблені гуцульські гори. Нема що й мовити, що фарса вийшла груба, дотепи вульгарні, цілість більше примітивна, ніж Шекспірове джерело, старша англійська комедія. Ця переробка ніколи не була ставлена на сцені¹⁾.

Потім Федькович засів мабуть за переклад „Макбета“, бо про це чув І. Франко в 1873 р. Очевидно, у Львові Федькович почав і свій повний переклад „Гамлета“. Перекладам цим судилося цілих 30 літ лежать в рукописі. Тільки 1902 року їх надруковано в серії „Українсько-руської бібліотеки“ за редакцією І. Франка. Редактор поставився до перекладів Федьковича дуже критично, оцінюючи їх літературну вартість дуже не високо. Федькович не знав англійської мови і перекладав Шекспіра з німецької. Тому в конструкції вражають часті германізми. Білий вірш у нього виходить важким і немельодійним; п'ятистопний ямб він підлатує вставкою зайвих слів, як „це“, „оце“. Однак Франко вважав, що Федьковичеві переклади „Макбета“ та „Гамлета“ не стратили для Галичини своєї вартості з боку лексичного, бо Федькович „розвинув тут велике багатство своєї лексики, користуючись головню гуцульським говором, якого скарбівню він, можна сказати, вичерпав до дна“²⁾.

Але ця гуцульська говірка, що так подобалася Франкові, робить для нас переклад Федьковича особливо важким.

Кр а л я.

Чого-ж оно тобі

Таке дивне здаєть ся, га?

Г а м л е т.

Здаєть ся?

Ні, це ся не здає, а діськи є;
Тото, що ся здає, нічим не є.
І чорний цей мій плащ, і жалібна
Одежа ця на міні, і ці здохи
Порожнії, і ріки сліз отчих,
І ці фрасунки, ці нуждованя
І з тугами всіма: отце усе
Здаєть ся лиш, бо це усе удати
І удавати можна, і для того
Оно мене не в стані показати
Тим, чим я діськи є, а не здаюсь лиш.
Да тут, у собі, ношу я таке,
Що в'но ся не здає, а діськи є.
Покривало лиш пишно покриває,
Але душа сама собі лиш знає.

(Акт I, сцена 2).

Хоча ми вважаємо за початок постійного українського театру в Наддніпрянській Україні 1882 рік, коли М. Кропивницький організував у Єлисаветі свою знамениту українську трупу, але фактично театр почав у нас розвиватись раніш, ніж у Галичині, і з більшими творчими силами. В першій половині XIX сторіччя серед галичан не було драматургів остільки талановитих, як Котляревський, Квітка-Основ'яненко

¹⁾ Передмова до комедії „Приборкана гоструха“ в перекладі П. Куліша, 1900 стор. XIV.

²⁾ Передмова І. Франка до „Драматичних перекладів Осипа Юрія Федьковича“ в зазначеному вище виданні „Українсько-руської бібліотеки“, т. IV, 1902 р., ст. VII—X.

та Шевченко. Про переклади п'єс з чужоземних мов у нас тоді не дбали тому, що перш за все хотіли утворити щось своє, українське. Трохи пізніш, ніж „Руська Бесіда“ у Львові, зорганізувався у Києві року 1872 інтелігентський театральний гурток аматорів, на чолі якого стояли М. Старицький та М. Лисенко. Творчі сили цього Київського гуртка були значніші, ніж гуртка Львівського, а європейською освітою вони були не слабші від галичан. Київські аматори вперше поставили приватно в домі Лисенків „Гамлета“ Шекспіра в перекладі Старицького¹⁾.

Ще в році 1873 задумав Старицький перекласти кращі Шекспірові твори українською мовою, щоб популяризувати великого драматурга, і удосконалити рідну мову на вищих класичних зразках. У цьому сміливому завданні його підбадьорувало те, що образна й могутня мова самого Шекспіра була надзвичайно демократичною, бо вживалась для видовищ, для розваги всякої масти публіки. Для першої спроби взяв він „Гамлета“, хоча й вважав цю трагедію найтруднішою щодо мови. Старицький вірив, що мова українська була вельми багатою, здатною виявити і бурю пристрасти, і ніжну пісню кохання, але все ж це була мова розлогих степів та луків, далека штучних, виточених метафор та інших риторичних прикрас, що вживались в королівських палацах. Треба було вимагати неймовірних зусиль, щоб Шекспіровій фразі, не ухиляючись від оригіналу, надати можливо найбільше українського кольориту. Окрім англійського оригіналу, Старицький користувався такими перекладами: найточнішим французьким F. W. Hugo, німецьким Heise, польським Paschkovskiego і російським Кетчера, виданим хоча й важкою прозою, проте дуже близькою до оригіналу. Разом з тим йому допомагали в цій серйозній роботі знавці української й англійської мови.

Все це розказав сам Старицький в передмові до свого перекладу „Гамлета“, який він надрукував окремою книжкою 1882 року²⁾.

В кінці передмови він каже: „Коли переклад мій буде й не цілком доскональний, хай дарують мені мої любі земляки; нехай пам'ятають про надзвичайні труднощі передачі художніх, тонко оброблених оригіналів на нашу хоча й багату, але дуже мало літературно-розроблену мову“.

Любі земляки може б і подарували Старицькому його сміливість, бо він тоді вже був відомим драматургом і театральним діячем. Але знайшлися критики, які запевнювали, що мова його штучна і неологізми неможливі, а серед громадянства пішла чутка, що Старицький так переклав початок знаменитого Гамлетового монологу:

To be, or not to be, that is the question.

Чи бути, чи не бути—ось де заковика.

В дійсності це місце у Старицького читається так:

Жити чи не жити?

Ось в чім річ. Бо що є благородніш—

Чи приймати і каміння й стріли

Од лихої-навісної долі,

Чи повстати на те море туги

Й тим повстанням покінчить все разом?

Вмерти—сном заснути, й більш нічого.

(Дія III, сцена I).

¹⁾ Ол. Кисіль. Український театр. Ст. 58.

²⁾ Гамлет, принц Данський. Трагедія в V діях В. Шекспіра. Пер. на українську мову М. Старицький. З прилогою музики М. Лисенка. Київ. 1882 р. Про нове видання цього перекладу 1928 р. дивись далі.

Як ми бачили, Федькович та Старицький узялись за переклад Шекспірових творів з завданням суто театральним, щоб поширити репертуар української сцени, який до їх часу був надзвичайно вузький. Для „Гамлета“ в перекладі Старицького М. Лисенко додав ноти на дев'ять пісень божевільної Офелії. Але окрім приватної постановки „Гамлета“ в Київському домі Лисенків, ми не чуємо, щоб Шекспір прищепився до українського театру за всю першу добу його етнографічно-реалістичного напрямку.

Панько Куліш був першим з українських письменників, що під впливом німецької критики, особливо Гервінуса, захопився великим культурним значінням Шекспіра і метою свого життя поставив за-своїти його українській літературі. Ярослав Гординський опублікував у Львові свою дуже ретельно написану статтю „Кулішеві переклади драм Шекспіра“, якою надалі я буду користуватись¹⁾.

Вістка про те, що Куліш працює над перекладом Шекспіра українською мовою, розбудила на Україні радісні надії. Незабаром знайшовся меценат-українець, що дав 6000 карбованців на видання Шекспірових творів. З цими грошми Куліш прибув до Львова. Для нього це була справа ні в якому разі не комерційна і більш, ніж літературна. Він тоді захопився ідеєю польсько-української згоди. Своєму рідному народові він дорікав минулим варварством, і культуру підносив вище козацької дикої волі. Ролю Шекспіра в українській суспільності Куліш уявляв собі так: „А, ті, що не відбилися від культурної сім'ї через польсько-руські усобиці, нехай причастяться Шекспірового правосудного нелицеприятного духу і будучину свою зв'яжуть не з руйнуванням, а з созиданням. Коли б Шекспір зробився читанням любим, це отверезило б нашу літературу мізерну і дало б їй крила. А коли б комедії і трагедії Шекспірові збирали земляків до театру, то це була б лучча для них школа, ніж усі наші писання й співання. Така моя мета, така спонука до перекладу Шекспірових творів“.

В своїй оді „До Шекспіра“ Куліш пише в стилі, звичайному для європейських романтиків першої половини XIX сторіччя:

Шекспіре, батьку наш, усім народам рідний!...
Світило творчества, Гомере новосвіту!
Прийми нас під свою опіку знакомиту...
З культурників єси ти найбільший воївода;
Ти—пишчий цвіт і плід великого народа.

Куліш оголошував, що друкується і незабаром появиться в світ перший том Шекспірових творів, а всіх томів вийде дев'ять по три п'єси в кожному. В англійських виданнях загальне число п'єс Шекспіра лічиться 34 або 37, коли за окремі п'єси лічити дві частини „Генриха IV“ та три частини „Генриха VI“. Таким чином з Кулішевого оголошення видно, що він збирався перекладати і видавати не всі твори Шекспіра, а тільки 27 його трагедій і комедій. Року 1882 вийшов перший том перекладів, куди ввійшли: „Отелло“, „Троїл та Крессіда“, „Комедія помилок“²⁾.

Цю першу спробу друковано під доглядом самого Куліша, його власною мовою, характерним для тодішніх писань Куліша про-вописом. Для зразку візьмімо початок монолога Отелло:

¹⁾ Записки Наукового Товариства імені Шевченка, т. CXLVIII. Праці Історично-філологічної секції під редакцією Кирила Студинського, 1928, стор. 55—164.

²⁾ Шекспірові твори. З мови британської мовою українською перекладав П. А. Куліш. Том I. У ві Львові з Друкарні Товариства імені Шевченка. 1882.

Отець її любив мене, и часто,
 Закликавши, розпитував у мене
 Про всі пригоди житті, рік за роком,
 Про битви, облягання, приключення,
 В яких я подвизавсь и обертався.
 И пробегав я все, почавши з малку,
 Аж поки він просив оповідати.

(Акт I, сцена 3)¹⁾.

Ярослав Гординський дуже суворо ставиться і до мови і до правопису Куліша. Сміло ужиті архаїзми, запозичені з мови церкви або з книжкової мови давньої України, він ще може собі з'ясувати тим, що Куліш намагався передати поважну мову Шекспіра, або хотів допомогти собі в підбранні невичерпаного багатства слів англійського оригіналу. Але для галицького вуха русицизми Кулішеві здаються дуже прикрими, а неологізми, хоча б утворені в душі народньої мови,— штучними й чужими. „Тому мова тих перекладів—каже Я. Гординський—зовсім не є взірцева і не може ніяк дорівняти блискучій мові оригіналу... Беручись до перекладу Шекспіра на українську мову, станув Куліш перед безмірно трудним завданням, що переростало його сили. Шекспір—це без сумніву найбільший поетичний геній людства. Його слово виливається у таке неімовірне багатство вислову, що не легко знайдеться письменник, що вмів би передати його іншою мовою, не вменшаючи вражіння оригіналу... Куліш був без сумніву великим знавцем української мови, яку мав нагоду вивчити і з численних етнографічних студій і з письменних творів своїх попередників та сучасників. Але не міг він дати того, що ще не було усталене й відповідно розвинене в українській мові 80-их р.р. XIX ст.—доброї і певної термінології наукових висловів. Отут то й треба шукати бодай частинного вияснення тих численних чужих слів у перекладі Куліша, на які звернено вже увагу. Це переважно слова, що виражають почування або загалом душевні прояви, і воно зовсім зрозуміле, що Куліш, перекладчик св. Письма, черпав такі вислови з церковщини або з термінології тої школи, в якій учився, цеб то із школи російської“²⁾.

Ще одне серйозне зауваження робить Ярослав Гординський щодо перекладів Куліша: він змінив зверхню форму оригіналу. Характерною формою п'єс Шекспіра є „білий вірш“ (blank verse), неримований п'ятистоповий ямб, що має 10 складів з 5 наголосами і з ямбічним закінченням. іноді зустрічаються у Шекспіра 11-складові, 12-складові і навіть 13-складові рядки, але 10-складовий ямб є його основна форма, і ця форма в перекладі Куліша зникла. Він залишив ямбічний розмір, але 10-складовий вірш заступив 11-складовим або, краще сказати, віршем з 10½ складами, з закінченням не ямбічним, а трохеїчним. Візьмімо приклад з початку „Троїла та Крессиди“.

У Шекспіра:

Call here my valvet. I'll unarm again;
 Why should I war without the walls of Troy,
 That find such cruel battle here within?

У Куліша:

Поклич мого слугу. Знов скину зброю,
 Чого за мурами я буду битись,
 Коли війна кипить в мені самому?

¹⁾ З технічних причин наголоси в цьому уривкові, що їх обов'язково вживав Куліш, пропущено.

²⁾ Зазначена вище стаття Я. Гординського, ст. 67—9.

Я. Гординський каже: „Може перекладчик і не підозрівав, як багато втратив на такій зміні його переклад. У Шекспіра при ямбічнім розмірі вносить наголос на останньому складі вірша різнорідність у ритміці цілості, передовсім там, де рядок не кінчить гадки, що переходить без ніякого задержання у другий рядок. І в тому між іншим лежить сила й краса Шекспірового білого вірша—він не є монотонний і не томить. Куліш, перетворюючи усе на 11-складовий вірш з постійним трохічним визвуком, спричинив безнадійну однастайність ритмики“¹⁾.

Порівнюючи ці переклади з англійським текстом і з російським перекладом Кетчера, Я. Гординський приходить до таких висновків. Напевне Куліш користувався з англійського оригіналу, який часто пробивається в його тексті й пояснює деколи незручний вислів та добір слів. Але таке ж нема сумніву, що він користувався з прозового і по змозі докладного перекладу Кетчера, який став йому відомий в першому виданні на багато літ перед його власними перекладами.²⁾ Може бути, що цей переклад полекшив Кулішеві зрозуміння Шекспіра, але й заразом причинився декуди до введення русицизмів. Куліш ніколи не перекладав оригіналу слово в слово; він намагався передавати тільки основну гадку, при чому скорочував або доповнював оригінал.

Першу половину свого дослідження Я. Гординський кінчає словами: „Оцінюючи ті переклади Куліша, мусимо признати, що вони не відповідали ані сподіванням самого перекладчика, ані ожиданиям української публіки; та все ж таки їх вага для українського письменства велика, бо це перші українські переклади Шекспіра, задумані ширше (інші ранші спроби не дорівнюють Кулішевим)“³⁾.

Для кого ж робив Куліш цю велику працю, від якої він сам не мав ані шага прибутку? Йому було відомо, що в Наддніпрянську Україну Шекспірових перекладів не пропустить царева цензура. Олександр Барвінський радив йому зробити деякі зміни в мові для вигоди галичан. Але Куліш згоджувався легко на матеріяльні поступки, а в літературних своїх поглядах був упертий. Можна було половину майбутнього чистого прибутку з розпродажу книжки віддати на допомогу для галицьких бідних академиків, другу половину хай забирає собі О. Барвінський на кореспонденцію, але мінять Кулішівський фонетичний правопис було неможливо. Сам Куліш не сподівався великого розпродажу в Галичині своєї книжки Шекспірових перекладів і надрукував тільки 250 примірників, „аби воно на світі було“. Він вже мав сумний досвід. Псалтир, Іов, П'ятикнижжя Мойсея в його перекладах лежали в Галичині без продажу.

Про долю Кулішевого видання 1882 р. розповів пізніше І. Франко. Від'їжджаючи з Австрії, Куліш залишив 250 примірників свого Шекспіра у схованці у поляка Алоїзія Юркевича. В паках ці книжки пролежали до самої смерті Куліша, коли їх було продано книгарні Наукового Товариства імені Шевченка. Там вони лежать і досі нерозпродані. І. Франко одверто каже про причину такої невдачі: „Перший том,

¹⁾ Там саме, стор. 76.

²⁾ Російський прозовий переклад Н. Кетчера виходив з 1841 до 1850 р. випусками по одній п'єсі в кожному. Усього вийшло 18 випусків, і на цьому видання припинилось. Друге видання мало таку назву: „Драматическія сочиненія В. Шекспира. Перев. (въ прозѣ) съ англійскаго Н. Кетчера, выправленный и пополненный по найденному Пэнъ-Кольеромъ старому экземпляру in folio, 1632 г. Изданіе К. Солдатенкова и Щепкина. 9 ч. Москва. 1858—1879.“

В це видання ввійшло 37 Шекспірових п'єс. Я. Гординський порівнював Кулішеві переклади з цим другим виданням.

³⁾ Стаття Я. Гординського. стор. 95.

виданий самим Кулішем у Львові, зробив якесь неприємне вражіння, почасти задля деяких екстравагантій перекладу, почасти загалом задля непочесної ролі, яку тоді взявся був грати Куліш у нашому політичному житті¹⁾.

Колишній член Кирило-Методієвського братства не переставав мріяти про об'єднання слов'ян. Перебуваючи у Львові, Куліш надрукував тоненьку брошуру „Крашанка Русинам і Полякам на великдень 1882 року“, де намагався помирити віковичних ворогів. Але тон цієї брошури був занадто живописний й енергійний. „Сидить завзятий Русин із своїм лютим, тисячолітнім ворогом Ляхом у тісній тіснєві між двома морями, і надихана століттями омані ярость робить обох їх біснуватими... На сю мерзєну боротьбу тратять вони останні сили, останні свої засоби і, мов ті глядіатори перед римським соборищем народів, обоюдно готують собі смерть, котрою не хвалитиметься ні один з їх потомків“ (стор. 31). Розуміється, автора затюкали з усіх боків. Ці політичні відносини відбивались і на літературних справах.

У львівській „Зорі“ 1882 р. появилася стаття без підпису, ворожа до особи Куліша і несправедлива. Рецензент заявляє, що сама думка перекладати всі твори Шекспіра не конче щаслива, бо не усе з творів Шекспіра заслуговує на переклад... „А еще тим менше повинен був п. Куліш забирати ся до перекладу всіх творів Шекспіра, знаючи свою слабість: зачинати і не кінчати“. Рецензент докоряє Кулішеві, що він витворив собі дивовижну і неприродну мову, що не одно з його перекладу можна зрозуміти тільки при допомозі англійського оригіналу. Невідомо, чи сам рецензент добре знав англійську мову, але обмеженість його галицького діалекту впадає в вічі. Йому здаються „чудасіями“ в Кулішевій мові такі слова: вельми, фортуна, ясувати, ехидний. Своєю рідною мовою рецензент дуже задоволений і вважає її здібною для найтрудніших перекладів з європейських авторів, а причину абсолютної невдалости Кулішевого перекладу з „бідного Шекспіра“ добачає „не тільки в поспіху і поверховності праці, але й в упадку умствених сил автора: був кінь та з'їздився“²⁾.

Ів. Франко, що пізніше сам узявся до друкування Кулішевих перекладів з Шекспіра, тоді з політичних причин відносився до нього неприхильно. Наслідком цього явилась сувора характеристика Кулішевого видання 1882 р., яку Франко дав у німецькій статті, про Шекспіра у галичан³⁾.

Про Куліша він каже, що той був самоурою в чужих мовах і не вмів докладно ніякої; що він перекладав властиво з російських перекладів, хоча й мав оригінал в руці; що він не доріс до Шекспіра, бо в нього не було гумору і ніякої здібности передавати гру слів, натяки і ніжні вислови: що його мова, широкословна й старовинна, вироблена довгим перекладанням св. Письма, утрудняє читача і робить Шекспірові переклади немилими.

Дійсно стан Куліша був трагічним. Він віддавав на Шекспіра останні роки свого життя; він мріяв про велике культурне значіння

¹⁾ „Шекспірів фонд“. Стаття І. Франка, приложена до видання перекладу Куліша „Міра за міру“ В. Шекспіра, 1902, стор. XIX.

²⁾ Автором цієї рецензії був Омелян Партицький, редактор „Правди“. Я. Гординський оцінює її так: „Ця рецензія, переповнена прикрими колючками для Куліша, є впливом того настрою, що зананував для автора „Крашанки“ серед галицької суспільности. Хоч у деяких деталях є вона вірна, то у своїй цілості вона крайнє несправедлива“ (стор. 107).

³⁾ Shakespeare bei den Ruthenen. „Die Zeit“, Wien, 1903, № 446. Цитовано у Я. Гординського на стор. 112.

своїєї роботи. А галицькі читачі навіть не цікавились, де валяється та книжка, про кумедну мову якої з глумом говорили їхні літературні авторитети. Невідомо, чи пішла б ця книжка серед наших українців, якби вони її одержали своєчасно. Благородний М. Старицький робив рекламу своєму конкурентові, об'являючи в передмові до свого перекладу „Гамлета“: „П. О. Куліш, славетний ратай нашого слова, славнозвісний перекладач псалмів Давидових, книги Іова та св. Письма, взявся до друкування закордоном у своєму перекладі на українську мову всього Шекспіра“. Але одночасно Костомаров висловлював думку що переклади Шекспіра на „южно-руское наречие“ взагалі непотрібні для тих, хто читає російською мовою, хоча теж саме може зробити зовсім інше вражіння на галицького читача¹⁾.

Другого б зломила така невдача, але Куліш уперто зайнятий своєю метою мов нічого неприємного не бачив і не чув. Року 1884 він показував М. Лободовському, що відвідав його на хуторі, купу рукописних перекладів Шекспіра на пів аршина заввишки і говорив, що вірить в майбутнє української літератури. Року 1889 він писав О. Огоновському, що довів би переклад до кінця, коли б ніщо не перебивало. Року 1894 він сповіщає В. Шенрока, що окрім 13 драм у нього знайдуться переклади і лірики Шекспірової. Він вірить, що Шекспіра можна перекладати українською мовою ще краще, ніж російською, бо наша мова має більш граматичних форм і її можна викувати чудесно. Року 1896 у нього з'являється надія віддати до друку дещо з перекладів. Року 1897 Куліш помер, не діждавшись здійснення того, що було одною з останніх його гадок.

Як видно було з першого оголошення, Куліш збирався з 37 драматичних творів Шекспіра перекласти 27 трагедій і комедій. Він встиг закінчити тільки 15, рахуючи й ті 3, що сам уже надрукував. Після смерті Куліша кийські земляки зробили копії з 10 його рукописних перекладів і надіслали у Львів, бо знайшовся якийсь добродій українець, що дав 1000 гульденів на видання. Редакцію видання доручили Ів. Франкові, а грошовий стан і розпродаж книжок „Українсько-руській видавничій спілці“²⁾.

Я. Гординський починає відділ свого дослідження, де він розглядає редакційну роботу Франка, такими словами: „Бажання Куліша, щоби його переклади Шекспіра прочитав і виправив якийсь Галичанин, сповнилось—що правда, зовсім не так, як він того хотів, і не за його життя. Але сповнилось те бажання якнайкраще, бо до видання та поправлення Кулішевих перекладів узявся найбільший син Галицької України—Іван Франко, один з кращих знавців Шекспіра (стор. 111—2).

Щоб виявити велику працю Франка, Я. Гординський подає зміни, які він знайшов у драмах, зредагованих Франком, порівнюючи копії Кулішевого перекладу з друкованим текстом. Таких поправок він нараховує близько 800 в одному „Гамлеті“, а разом у всіх 10 драмах 5—6.000. Франко пропустив усі наголоси і змінив Кулішів правопис на той, що вживався тоді галичанами; церковні та російські слова замі-

¹⁾ „Киевская Старина“ за февраль 1883 г.

²⁾ Ів. Франко розповідає про це в зазначеній вище статті „Шекспірів фонд“ (стор. XX). Він ще додає жартовливо про оказію, яка трапилась з грішми—6.006 карб., що якийсь український патріот дав був на видання Шекспірових творів. Захопившись русько-польською згодою, Куліш витратив майже всі гроші на видання, „ні на що не потрібні“. З Шекспірових творів він видав тільки перший том і „вернувся без нічого на Україну“.

Із листів дружини Куліша видно, що після смерті письменника вона сама одвезла його рукописи до музею Тарновського. Там з вітрини викрадено дві Шекспірових драми: „Венецький купець“ і „Цимбелін“. Дивись вище статтю А. Лужанського „Історія одного хутора“, стор. 11.

нив іншими; не зовсім щасливий добір слів та фраз переробив ближче до оригіналу; для грубих слів знайшов не такі різкі вислови. Я. Гординський певний в тому, що Франко визначався без порівняння кращим почуттям мови, ніж Куліш, і тому переклади, що їх зрештою дав Франко, на його думку, належать „до найзамітніших під оглядом мови проявів у нашому письменстві“ (стор. 155).

Загальний висновок з галицької критики можна було б зробити такий, що якби Куліш продовжував був друкувати переклади своєю мовою та своїм правописом без галицької корекції, то вони заслуговували б лише на те, щоб лежати донебуть у паках, як це скілось з першою книжкою перекладів Куліша.

Чи дійсно Франко стояв так безмірно вище над Кулішем, що до знання Шекспіра та української мови?

Розповідаючи про те, як Київські земляки запрохали його взяти на себе редагування, Франко каже: „Я признавався землякам, що спеціальної підготовки для такої роботи в мене нема, часу зайвого ще менше, та й ученого апарату під руками дуже обмаль. Та дарма, агте Leute kochen mit Wasser, як каже німець“¹⁾.

Працюючи дуже скоро, Франко всю роботу над Шекспіром закінчив за три роки і надрукував п'єси окремими книжками у Львові в такому порядку:

1899 р.—Гамлет, принц данський.

1900 р.—Приборкана гоструха.

Макбет.

Коріолян.

Юлій Цезар.

1901 р.—Антоній і Клеопатра.

Багацько галасу з нечевля.

Ромео та Джульєта.

1902 р.—Король Лір.

Міра за міру.

До кожної п'єси Франко додав передмову, чого Куліш не зробив, хоча і вважав це за доцільне. Як звичайно робиться, Франко в своїх вступних статтях (кожна — сторінок 12—20) звертає найбільше уваги на час, коли написана п'єса, її джерела, автобіографічні та сучасні натяки, композицію, значіння та популярність. Я. Гординський з цих передмов повибирав назви всіх книжок, з яких користувався Франко в науковій частині свого редагування. Очевидно, англійської помічної літератури у нього під руками не було. Тільки в одному випадку він цитує англійську книжку Child „English and Scottish Popular Ballads“. Найбільше використовував Франко в своїх передмовах G. Brandes „William Shakespeare“, потім Karl Simrock „Die Quellen des Shakespeare“, Alois Brandl „Shakespeare“ і інші німецькі книжки. Навіть основну книгу для біографії Шекспіра він цитує в німецькому перекладі: Sydney Lee „William Shakespeare' sein Leben und Werke“. Я. Гординський не міг установити, яке видання англійського оригіналу Шекспіра було в руках у Франка. Йому допомагали також переклади німецькі (особливо Шлегеля) й польські.

Правописом Куліша ми, розуміється, не можемо більш користуватися, але галицький правопис за часів Франка нам знову треба міняти на наш сучасний. Візьмімо уривок Кулішевого перекладу з поправами та правописом Франка:

¹⁾ Цитована вище стаття „Шекспірів фонд“, стор. XXI.

Воло від півньового крику зникло.
 Розказують, що як надходить сьвято,
 Котрим ми Спасове рожденне славим,
 Дак досьвітчаний птах всю ніч співає,
 І вже тоді, мовляли, ані духа!
 Блукати вже ніякий дух не може.
 Здорові на людей ті ночі, і планети
 Не шкодять їм ані якії чари,
 Ані відьми тоді не мають сили:
 Таке сьвяте та благодатне время.

(„Гамлет“, акт I, сцена перва).

Що торкається відношення Франка до Кулішевого перекладу, то перед нами щось таке, чого ми не можемо зрозуміти, і чого не може з'ясувати нам сам Я. Гординський. 1899 року Франко видав першу з редактованих їм п'єс Шекспіра „Гамлет“. В передмові він дає окремий відділ „Українські переклади Гамлета“ (стор. XVIII—XXIII). Засудивши невдалу спробу П. Свенцицького і докоряючи М. Старицькому, що його переклад дуже вільно зроблений, хоча читається гладко і виявляє працю „не абиякого майстра української мови“, Франко так характеризує переклад, що йому доручено було редагувати. „Куліш—перворядна зірка в нашому письменстві, великий знавець нашої народньої мови, а при тім добрий знавець язиків та літератур європейських народів. Він узявся перекладати Шекспіра не для проби, а певний свого пановання над рідною мовою. Вимоги докладности і вірности оригіналові він розумів далеко не так, як д. Старицький і дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладачів великого Британця. Держачися оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники, Куліш уміє при тім надати своєму перекладові свій індивідуальний кольорит, щось таке, що дозволяє відразу пізнати в нім працю Куліша, а не жадного іншого українського поета. Є якийсь своєрідний тихий патос, якийсь розмірний широкий подих у власних творах і в перекладах сего автора, щось мов широкі, могутні рухи великого корабля на великій ріці. Може би перекладачеві Шекспіра треба бистріших та звичайніших рухів, більше різномодного ритму. Та вже те одно, що Куліш своїм перекладом відкриває перед нами широкий перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мельодійністю та різномодністю свого ритму, вже те величезна його заслуга... Є у Куліша перекладено дещо невірною; деякі такі місця зазначені у нас у нотках, де подано дословний виклад тексту. Але таких місць так мало, а супроти обставини, що сам текст Шекспіра неусталений і виглядає різно в різних виданнях, вони такі маловажні, що взагал сей переклад можна назвати вірнішим оригіналові, ніж приміром звісні мені польські, а декуди навіть ніж німецькі переклади Шлегеля та Дінгельштейна“ (стор. XX—XXII).

Кращої відозви для перекладача важко сподіватись від такого спеціаліста в цих справах, яким був Франко. Таке ставлення до роботи Куліша, повне поваги, бачимо й надалі. В передмові до комедії „Приборкана гоструха“ Франко пише: „Про отсей Кулішів переклад нам нема що говорити. Він узагалі досить вірний оригіналові і сам собою має високу поетичну і язикову вартість... Що найбільше можна б було бажати, щоби перекладач докладніше держався оригінала там, де в ньому є римовані місця, бо більше або менше число таких місць має деяке значіння при досліді над часом написання твору. Та про те для широкої публіки такі деталі не мають значіння“ (стор. XIV—XV). В передмові до „Макбета“: „Текст „Макбета“ незвичайно трудний для

перекладу задля сооєї ляпідарности, ріжнородности, стилю і багатства натяків на ріжні мало звсіні нам відносини... Такий геніяльний поет, як Шіллер, дав зразок майстерного подекуди, але в цілому невдатного перекладу сеї трагедії, де дикі тони оригіналу злагоджено, вигладжено, прилизано і тим способом ослаблено. Переклад Куліша з уваги на великі труднощі, які приходилось йому поборювати, можна вважати в цілому вдатним; в усякім разі се перша талановита проба перекладу сеї трагедії на нашу мову; та треба признати, що до тої сили і ріжнородности тонів, якою визначається англійський оригінал, їй ще дуже і дуже далеко" (стор. XIX). В передмові до „Ромео та Джульєти": „Минаючи деякі відступлення від англійського тексту, зазначені нами в нотах, мусимо Кулішів переклад сеї трагедії признати незвичайно вдатним і гарним" (стор. XVI). В передмовах до останніх п'єс Франко нічого не каже відносно перекладу Куліша, тільки перед комедією „Багацько галасу з нечевля" зазначає загальні труднощі такої роботи: „Власне ті прозові часті, повні дотепів, натяків, гри слів та всяких стилістичних *qui pro quo* представляють, як загалом Шекспірова проза, великі труднощі для передкладчика" (стор. XII).

Можна було сподіватися, що Я. Гординський з'ясує нам, чому так різко мінялись погляди Франка на Куліша, але він тільки каже: „Просто тяжко повірити, що ті високі похвали Кулішевого перекладу вийшли з-під пера того самого І. Франка, що так строго осуджував Кулішевого Шекспіра з 1882 р. в своїй німецькій статті" (стор. 113). Ми бачили, що сам, Я. Гординський вважає за справедливі іменно ті строгі закиди Франка, які він висловив 1903 року в „Die Zeit", а не ці похвали. Навщо ж говорив Франко в своїх передмовах 1899—92 р.р. те, чому не йняв віри ні він, ні галицька критика? Невже це робилось з комерційною метою, щоб реклямувати видання, корисне для „Шекспірового фонду в заряді львівської Русько-Української Спілки"?

Як що ці похвали мали значіння лише реклямне, то редактор скоро побачив, що мрії видавців не здійснились. В своїй статті „Шекспірів фонд", про яку ми говорили, що її надруковано 1902 року після передмови до останньої Шекспірової п'єси „Міра за міру", сам Франко признається: „Правда, пора, в якій вийшли отсі переклади нашою мовою, знов показалася мало відповідною для популярности Шекспіра. Переклад, друкований у Галичині, був *eo ipso* заборонений для Росії і не міг піти туди. А в Галичині старші генерації малочисленної інтелігенції заняті переважно політичною боротьбою за істновання; для простого народа, для читалень Шекспірова тяжка справа, а серед молодіжі, особливо університетської, панувала в 1900 році гарячка декадентизму, Пшибишевщина доводжена нераз до карикатури. „Охота когось друкувати такого старого дурня, як Шекспір—тепер, коли маємо в руках твори Пшибишевського!" Такими словами один із тодішніх провідників руської молодіжі повітав прилюдно появу „Гамлета". Не диво, що адміністрація Видавничої Спілки жалується, що „Шекспір не йде" (стор. XXII). З рахунку Шекспірового фонду, що надруковано після цієї статті, картина з'ясовується ще докладніше. Десять драм за редакцією Франка було опубліковано в кількості 10.000 екземплярів. До половини 1901 р. з них розійшлося 2379, а в магазині Спілки лежало 8021 примірників (стор. XXV). Нам не відомо, як ішов розпродаж надалі, але мабуть і досі Шекспір, перекладений Кулішем, однаково лежить у Львові на складі у Товариства імени Шевченка, чи він друкований правописом та мовою Куліша, чи виправлений Франком.

Я. Гординський являється не тільки дослідником, але й перекладачем Шекспіра. За рік до того, як він надрукував свою статтю „Ку-

лішеві переклади драм Шекспіра", було надруковано його переклад „Сна літньої ночі“¹⁾.

Раніш від Я. Гординського цієї п'єси ніхто не перекладав українською мовою. Він сам з'ясовує в передмові, що окрім англійського тексту, користувався німецького перекладу А. В. Шлегеля, з артистичного польського перекладу С. Козьмяна і з російського перекладу Н. М. Сатіна. Намагаючись висловити все по змозі докладно, із зазначенням усіх важніших прикмет Шекспірової творчості, він перекладав рядок у рядок так, щоб його переклад мав однакове число рядків із Шекспіровим оригіналом; також пробував передавати не тільки зміну вірша й прози, білого вірша й римів, але й однакову по змозі ритміку, алітерації й гру слів. Але Я. Гординський не міг досягнути того, щоб його рядок був п'ятистоповим ямбом, як у Шекспіра. Кулішеві він суворо закидає, що той, перетворюючи усе на 11-складовий вірш з постійним трохеїчним визвуком, спричинив безнадійну одностайність ритміки, а сам теж дає 11-складовий трохеїчний вірш там, де у Шекспіра 10-складовий ямб.

Сміхунчик. Тут цар сієї ночі забавляєсь:
До нього хай цариця не зближаєсь.
На неї Оберон лютує дуже;
Бо хлопчик на дворі у неї служить.
В царя індійського його украли,—
Над нього кращого ми не видали²⁾.

Ми розуміємо, що неможливо 10-складовий англійський вірш скрізь точно передавати українським віршем, бо взагалі українські слова довші за англійські і мають більше складів. Тому український перекладач, що намагається перекладати рядок у рядок, повинен або викидати деякі англійські слова, або робить свій рядок довшим. Але хай Я. Гординський не докоряє Кулішеві тим, чого сам не може зробити.

Останніми роками у нас дуже пильно взялись за переклади західньо-європейських письменників українською мовою. В першу чергу згадали те, що вже було зроблене. Видавництво „Український Робітник“, передруковуючи Кулішів переклад „Ромео і Джульєти“, звернувся до Миколи Вороного з проханням, не ламаючи зовнішньої форми, підчистити старомодний стиль і важкувату мову цього перекладу.

М. Вороний зробив це старанно і сам так характеризує свою працю: „Глибоко шануючи пам'ять і літературні заслуги Пантелеймона Куліша, я, обережно прочищаючи стиль його викладу, раз-у-раз дбав про те, щоб у своїй реставраційній роботі зберегти всі індивідуальні ознаки письменника, словом, робити так, як зробив би це сам Куліш, якби дожив до наших часів. Докладаючи до праці великого письменника грудку і своєї скромної праці, я хотів лише, щоб Куліш у цім новім виданні перекладу Шекспірового архітвору виглядав трохи підмолоченим і причепуреним, по тих 70 роках, що відділяють час, коли він у Борзенщині працював над „Ромео і Джульєтою“, від часу творення нової культури на Радянській Україні³⁾.

¹⁾ „Літературно-Науковий Вістник“ 1927 р., кн. 1—4.

²⁾ Риск. The king doth keep his revels here to—night.
Take heed, the queen come not within his sight;
For Oberon is passing fell and wrath,
Because that she as her attendant hath
A lovely boy, stol'n from an Indian King:
She never had so sweet a changeling.

(Act II, Scene 1).

³⁾ „Ромео і Джульєта“. Трагедія на 5 дій Уїлліама Шекспіра. Переклад П. О. Куліша в переробці й за редакцією Миколи Вороного. 1928. Стор. III.

Книгоспілка в серії „Світове Письменство“ видала старий переклад „Гамлета“, що колись зробив М. Старицький, також підмолотивши та причепуривши його¹⁾.

В редакційній статті А. Ніковського з'ясовано, чому за основу для цього видання взято старий переклад М. Старицького, що був надрукований окремою книжкою 1882 р., сподобився тільки одній приватній виставі в домі Лисенків у Києві і пролежав 46 років на полицях у аматорів українського слова. Перевірка А. Ніковського показала, що розмови про штучне ковальство і неможливі новотвори в цьому перекладі несправедливі. М. Старицький знав українську мову, а не був провісником чогось незнаного. Здебільшого його новотвори були вивідні форми з уже даних основ—форми, утворені за всіма правдивими і головне правдиво відчутими законами української мови. Мова „Гамлета“ в перекладі Старицького—може й сьогодні бути за джерело вивчення української лексики, фразеології, синтаксису; вона чиста й надзвичайно проста. Франко докоряв Старицькому те, що він змінив п'ятистоповий ямб на розмір сербської юнацької пісні, що римованих віршів (при кінці деяких монологів) він унікав, що про дослівність навіть у прозових частинах нема що й говорити, що переклад „Гамлета“ вийшов майже на цілу третину довший, ніж оригінал. А. Ніковський захищає Старицького і доводить, що закиди Франка кругом несправедливі: 1) П'ятистоповий хорей з трьома головними наголосами Старицький взяв очевидно свідомо, бо знав дуже добре й інші, наприклад, ямбові ритми; справа вибору ритму залежить з рештою від перекладача, аби лиш у йому зміщалася енергія й загальний характер оригіналу. 2) Римовані вірші у Шекспіра і в перекладачів виходять надто сентенціозно, дешево. 3) Про дослівність перекладу Старицького, Кулішевого чи чийого іншого нема що говорити, бо це взагалі неможлива річ, як також і непотрібна. 4) Ні Куліш, ні Старицький, ні хто інший з перекладачів Шекспіра числом рядків до нього не наближається, а коли й наближається, то доходить цього ціною спрощення, скорочення тексту, бо характер англійської мови має недосажну для слов'янських стиглостей, компактність (стор. XXXI—XXXIV).

Все ж А. Ніковський не міг не признати, що вірш і текст Старицького треба було виправити. Першу роботу доручено було М. М. Старицькій-Черняхівській, дочці поета, його давній і близький співробітниця. Вона переписала текст на-ново і виправила вірш в стилі перекладчика. Другу роботу взяв на себе сам редактор А. Ніковський. Він перевіряв текст з оригіналом і порівнював його з іншими перекладами. Шануючи традицію й оцінюючи дуже високо Кулішеву роботу над „Гамлетом“, редактор в сумнівних місцях, де йому здавалося Кулішеве слово щасливішим, заводив його до тексту, здебільшого нотуючи це в примітках. Дев'ять нумерів співів-балад Офелії музики М. Лисенка не передруковано в новому виданні. „Це мало би інтерес—з'ясувати редактор—тільки для театральної вистави, а коли у нас знайде аж на виставлення „Гамлета“, ці ноти буде знайдено“. (Стор. XXXVII).

Порівнюючи старий переклад Старицького з новою його обробкою, ми можемо сказати, що текст остільки покращав, що його цілком можна доручити українським акторам для виконання.

О, коли б це вельми тяжке тіло
Та могло розпастись, розтопитись.

¹⁾ В. Шекспір. „Гамлет“. Переклад М. Старицького. Стаття С. Родзевича. Редакція стаття й примітки А. Ніковського. Київ, 1928 р.

Як би ж бог не боронив гріха нам
 Самогубства... Боже, милий боже!
 О, бридкі і знівечені, й марні
 Та мізерні на мій погляд втіхи
 На цім світі. Як же гидко жити!
 Це життя, немов садок здичалий,
 Де бур'ян лихий розрісся буйно...

(Монолог Гамлета з дії I, сцена 2).

Про сцену мріють і нові перекладачі „Отелло“ М. Йогансен і В. Щербаченко¹).

В передмові вони з'ясовують, чому взяли за цю роботу, „хоч і маємо майстерний переклад Кулішів“. Насамперед вони мали на меті якомога більше наблизитись до англійського оригіналу й передати якнайточніше настрої та переживання, для чого обрали віршовану, ритмізовану форму перекладу. Наближаючись по змозі до оригіналу й беручи на увагу критично-дослідницьку роботу останніх десятиліть, вони дбали також і про наближення до сучасної літературної мови. „Тому вважаємо, що переклад цей можливо, придасться і для нашої сцени“ (стор. 37). Численні примітки показують, що М. Йогансен і В. Щербаченко дуже уважно поставились до англійського тексту, і їх переклад став повнішим і ближчим до оригіналу, ніж переклад Кулішів. Що ж до зовнішньої форми, то вони дозволили собі ще більш свободи, ніж Куліш. П'ятистоповий ямб Шекспіра у них іноді скорочується, іноді поширюється до ямба шости—семи—і навіть восьмистопового. Для прикладу візьмімо уривок із монолога Отелло, що ми раніш дали його в перекладі Куліша.

Батько Дездемони
 мене любив, запрошував часом до себе,
 розпитувався про моє життя за роком рік,
 про битви, про облоги та пригоди,
 що я одбув.
 Я пробігав їх від моїх хлоп'ячих літ
 аж до години самої, коли у нас була розмова,
 коли я говорив про ті жахні пригоди,
 про случаї страшні на суші і на морі,
 про те, як я на волосок від смерті рятувався,
 як полонив мене й знущався з мене ворог
 і продано мене в неволю й викуплено відти.

(„Отелло“, акт I, сцена 3).

Якщо окремі особи пішли у нас далеко в вивченні окремих творів Шекспіра, то це ще не є ознакою того, що у нас взагалі високо стоїть шекспірологія. Навпаки, у нас очевидно не має серйозної школи, певних традицій і дійсного знання Шекспіра і його доби. Тільки цим з'ясовується, що наших нових шекспірологів так захопила дилетантська книжка Ф. Шипулинського „Шекспир-Ретленд“ (Москва, 1924). Вплив її відбився в передмовях до нових видань „Гамлета“ і „Отелло“.

Передмову до перекладу „Отелло“ ніким не підписано, і не відомо, хто за неї відповідає, чи М. Йогансен, чи В. Щербаченко, чи обоє разом. В цій передмові дається загальна характеристика доби

¹) Вільям Шекспір. Отелло. Переклад з англійської М. Йогансена і В. Щербаченка. Державне Видавництво України. 1927.

Елисавети в марксівському освітленні, потім розказується коротенька традиційна біографія Шекспіра (1564—1616), а далі—за книжкою Шипулинського—біографія Роджера Маннерса, графа Ретленда (1576—1612). Очевидно той, хто писав цю передмову, повірив усім вигадкам, що за колишню сенсацією скомпілював Ф. Шипулинський. Англійці, сучасники графа Ретленда, знали тільки те, що він був „видатний мандрівник і гарний салдат“, а наші сучасники, німці Альвор, Блейбтрей і бельгійці Дамблон, догадалися, що він написав більш 30 п'єс, та ще не абияк, а так, що ніхто із його рідні нічого не підозрівав, а знав лише актор Шекспір, якому Ретленд платив гроші, щоб він про це нікому не проговорився. Про цю нісенітницю, або „теорію Дамблону“ ніхто із шекспірологів Європи і Америки не хоче й згадувати, а наші молоді шекспірологи серйозно радять прочитати книгу Ф. Шипулинського, „хто бажав би познайомитись докладніше з сучасним станом цього інтересного питання“.

Ще краще в новому виданні „Гамлета“ за редакцією А. Ніковського. Там надруковано портрет В. Шекспіра Стретфордського, але С. Родзевич в статті „Гамлет та Гамлетова проблема“ розказує (за Шипулинським), що це був звичайний п'яниця і спекулянт. Тоді нащо ж було друкувати його портрет, та ще в варіанті з таким прекрасним чолом і приємним обличчям? Як що С. Родзевич дійсно повірив в німецько-бельгійську теорію Альвор-Блейбтрей-Дамблону в російській обробці Ф. Шипулинського, то треба б було обов'язково викинути портрет неграмотного і неписьменного актора (так Ф. Шипулинський каже про Шекспіра) і надрукувати портрет Роджера Маннерса, що закінчив Кембриджський університет і одержав титул графа Ретленда. Ф. Шипулинський познайомив нас з цим портретом на 73 сторінці своєї книжки. Правда, в шаблянової фігури графа нема нічого цікавого окрім графського одягу, але нас запевнюють, що це був геніальний автор „Гамлета“. Хто ж винуватий в такій неув'язці портрета і статті, чи С. Родзевич, чи А. Ніковський?

Я не буду більш говорити про цю теорію, що несподівано об'явилась у нас після того, як її за негідністю здали в архів в Європі і в Америці. Про це я розказав уже в наших „Записках“ ¹⁾.

Кінець-кінцем справу з Шекспіром у нас буде розв'язано не тільки тоді, як ми будемо мати його твори, близько до оригіналу перекладені літературною мовою, з ученими передмовами і примітками. Театральні п'єси писали і пишуть для того, щоб їх виконували, а не читали. За останні роки в серії „Театральна Бібліотека“ вийшло декілька Шекспірових комедій, перероблених і пристосованих для народного театру Г. Хоткевичем ²⁾.

Віршовану форму в них замінено простою прозою, пропущено все, що було б незрозумілим без коментарів. Мова в них така комедійна, зміст такий ясний, що мені здається, ці переробки можна було б виконати з поспіхом і перед освіченою, і перед неосвіченою українською публікою. Наприклад, як легко йде діалог із „Приборкання норовистої“:

¹⁾ Шекспір чи Рутланд? „Записки Одеського Наукового при УАН Товариства“. Секція історично-філологічна № 1, стор. 9—16).

²⁾ № 26. В. Шекспір. Комедія помилок. Комедія на 5 дій. Пристосував для народного театру Г. Хоткевич. 1924.

№ 75. В. Шекспір. Приборкання норовистої. Комедія на 5 дій. 1928.

№ 92. В. Шекспір. Сусідочки з Віндзору. Комедія на 4 дії. Переробив і пристосував для народного театру Гн. Хоткевич. 1926.

Петруччіо. А-а! Здорова будь, Катрусю!

Катерина. Я для вас не Катруся!

Петруччіо. Хіба ж ваше ім'я не це? Та неправда ж! Це ж ви Катря, чудова Катречка, сердечна Катрусенька, наймиліша з усіх Катрус! Ти з усіх Катрус—Катруся! Мені така Катря солодша за всі цукерки. Знай же, Катрусю, радість моя, життя моє, що слава голосна, гремлячи всюди про добрість і красу твою, подвигнула мене пошвататись до тебе!

Катерина. Подвигнула? Ну, так нехай же хто вас подвигнув сюди, видвигне й звідси! Я так зразу й пізнала, що ви „движимість“.

(Дія 11, ява 6).

Якби з'явилась можливість зібрати все, що до цього часу було перекладене з Шекспіра українською мовою, то для повного збірника його творів ще не вистачило б більшої половини. Ніхто ще не перекладав на нашу мову 10 його п'єс з англійської історії ¹⁾, 12 трагедій і комедій ²⁾. Із 154 сонетів маємо тільки три ³⁾. Із п'яти поем—ні одної ⁴⁾.

Все ж головні твори Шекспіра у нас є, і більш удалі з них перекладено не гірш, ніж іншими мовами.

Я не збираюсь тут докладно обговорювати питання про постановки Шекспіра на українській сцені. Цю тему було б гаразд обробити в окремій статті. Подаю лише коротенькі відомості про цю справу ⁵⁾.

М. Л. Кропивницький збирався ставити „Отелло“ і грати в ньому головну роль. Кулішів переклад „Отелло“ він вважав для сцени важким і тому сам перекладав п'єсу з російської мови. О. К. Саксаганський

¹⁾ King Henry VI.—Part I.
 Part II.
 Part III.

King Richard III.
King John.
King Richard II.
King Henry IV.—Part I.
 Part II.
King Henry V.
King Henry VIII.

²⁾ Titus Andronicus.
The Two Gentlemen of Verona.
Love's Labour's Lost.
The Merchant of Venice.
All' Well that Ends Well.
Twelfth-Night: or, What You Will.
As You Like It.
Timon of Athens.
Pericles.
The Winter's Tale.
Cymbeline.
The Tempest.

³⁾ Сонет XXIX в перекладі П. Грабовського. „Літер. Науков. Вістник“ 1900, кн. 5, ст. 217.

Сонети XXIX, XXX і XLVI в перекладі Ів. Франка. „Літер.-Науков. Вістник“ 1907 кн. 1, стор. 116—7.

⁴⁾ Venus and Adonis.
Lucrece.
The Passionate Pilgrim.
The Phoenix and Turtle.
A Lover's Complaint.

⁵⁾ Відомості ці я одержав від історика українського театру П. І. Руліна, за що приношу йому щиро подяку.

підготував постановку „Отелло“ в театрі М. К. Занковецької року 1924, але поставлено було без нього.

Франківці ставили „Гамлета“ 1921—2 р. десь на провінції. Ставили за перекладом Куліша, але зміненим і пристосованим для сучасної сцени. Року 1927 франківці ставили „Сон літньої ночі“ в перекладі Я. Савченка, зробленому з російської мови. Ця постановка мала поспіх, хоча їй закидали з ідеологічного боку, що вона не підходить до настрою наших часів. П'єсу ставив Гнат Юра.

Року 1920 Леся Курбас поставив на провінції „Макбета“. В квітні 1924 р. п'єсу знову було поставлено березільцями на Київській сцені. Оформлення було зроблено аскетично; текст змінено і пристосовано з ідеологічного боку до наших часів. Постановку було задумано добре, але з деяких причин вона поспіху не мала.

Є чутка, що „Березіль“ збирається ставити „Ромео та Джульєту“ за перекладом Куліша з поправками М. Вороного.

Цікаво було б ширше зібрати матеріали про постановки Шекспіра на українській сцені і серйозно обговорити питання про те, чи можна сучасну українську публіку захопити Шекспіром.